

VARIA

Bibliopolium

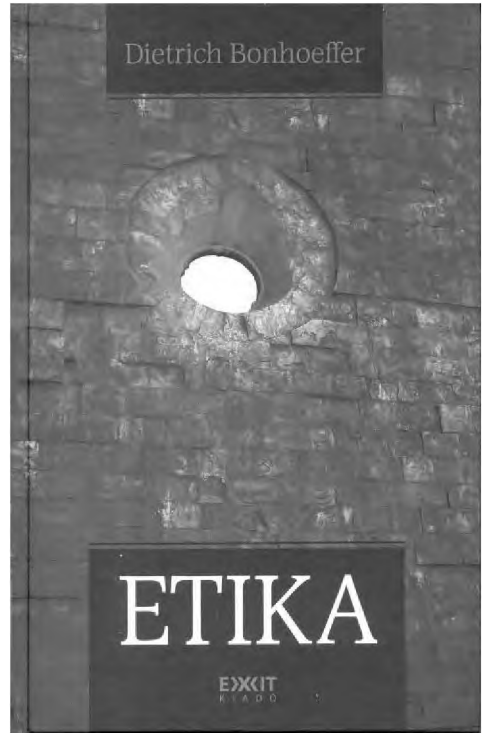
Dietrich Bonhoeffer: *Etika. Útkészítés és bevonulás.*

Fordította Visky S. Béla. Exit Kiadó, Kolozsvár 2015, 323 old.,
ISBN 978-973-7803-13-9

1. *Genesis*

Hogyan született Bonhoeffer *Etiká-*jának magyar fordítása? Ezt a könyvet Visky Zsolt édesapja és a bükkösi Nagy Erzsébet férje fordította. A nagytiszteletű asszony tavaly ilyenkor odaszólt Zsoltnak: „Fiam, pattanj kérekpárra, és hozz egy kis sajtot édesapádnak!” El is ment Zsolt – Hollandiába, de sajt helyett levelet hozott Ries Nieuwkooptól. A „bolygó hollandi” pedig ezt írta: „Bella, alstublieft, translate Bonhoeffer into Hungarian. De legyen kész 2015 májusáig, mert a györgyfalvi konferencián azt fogjuk olvasni.” És Visky Béla leült a számítógépe elé, megnyomott rajta két gombot. Az egyikén ez állt: „Foundation”, a másikon, hogy „Play”, majd írni kezdett. És most itt van. Ries Nieuwkoop hümmög, és azt mondja: „Okey, Bella. Next year we need Miskotte, *Wenn die Götter schweigen*”.

Bonhoeffer *Etikája* olyan épület, amely úgy keletkezett, mint az amerikai vadnyugati telep vagy az izraeli kibuc. Nem a rajzasztalon tervezték őket. Sürgető napi feladatok, jól kiosztott szerepek, praktikus célok vezették az építőket mindkét helyen, s ennek megfelelően *ott*, Amerikában először az állatok szállását, majd a takarmánytárolót húzták fel, *itt*, a kibucban a mikvát, a zsinagógát, esetleg a gyü-

mölcs tárolót, s csak legvégül a család(ok) otthonát. Bonhoeffer élete fő művének szánta az *Etikát*, de sohasem jutott odáig, hogy az *Etika* egész rendszerét, az alapoktól a tetőig átgondolja, felvázolja és meg is írja. Mindig azt a részt, azt a témát írta meg, amelyet a tanítási helyzet vagy más egyházi megbízatás követelt tőle.

a) A teljes mű összeállításában megakadályozta egyrészt maga az élet. Két évig volt a nácik börtönében, és harminckilenc éves volt, amikor – alig egy

hónappal a háború vége előtt és Hitler személyes utasítására – végrehajtották rajta a halálos ítéletet. De a börtön előtti tíz év alatt is mostoha körülmények között tanított és írt, hiszen tevékeny részt vállalt a német protestánsok egyházi küzdelmeiben. Hogy is tudott volna teljesebbet, maradandóbbat alkotni, amikor a birodalmi kormányzat betiltotta azt a teológiai főiskolát, amelyen tanított, majd őt magát megfosztották a Német Birodalomban való nyilvános tanítás és publikálás jogától. A főiskola megpróbált illegalitásban tovább működni, de ez csak rövid időre sikerült. Majd Angliába készült, ahová meghívták tanítani, ott is az etikát szerette volna előadni. De aztán lett a külföldi misszióról. Itthon nagyobb szükség volt rá. Titokban részt vállalt a Hitler elleni összeesküvésben, s ezért, hogy a sorkatonai szolgálattól mentesüljön, önként jelentkezett a véderő elhárítási osztályának kötelékébe. Az összeesküvés „vezérkara” mind

az elhárításba épült be. Ismeretlen politikai szereplése mellett sok feladatot vállalt az úgynevezett „hitvalló egyház” keretén belül: előadásokat tartott értekezleteken, továbbképző tanfolyamokon, felkérésre teológiai állásfoglalást írt, vagy azok szerkesztésében együttműködött. A háború kitörése után, 1940-ben ismét nekifogott az *Etikát* írni. Amikor 1943 áprilisában letartóztatták, a Gestapo az *Etika*hoz tartozó jegyzeteket vitt el íróasztaláról. Majd Eberhardt Bethge nevű barátja is *Etika*-jegyzeteket menekített ugyanonnan, és rejtett el a kertben. Ezek a jegyzetek más, korábbi etikavázlatokkal, vagy az etika tárgykörébe tartozó előadásokkal kiegészülve szolgáltak alapul ahhoz a kiadáshoz, amelyet Eberhardt Bethge 1948-ra készített el.

b) Bonhoeffer *Etikája* megírásának külső akadályai mellett volt egy tartalmi vonás is, amely meghatározta az *Etika* fragmentumjellegét. Ezt a sajátosságot Kolozsvár nagy filozófusának, Böhm Károlynak a befejezetlen etikájával állítom párhuzamba.

Böhm Károly azért nem foglalta rendszerbe etikáját, mert ha téved az ember a filozófia más területein, a logika gyémántfonalain vissza lehet bontani az anyagot, és újra lehet alkotni az egész rendszert. De az etika a helyes cselekvés tudománya, s ha az ember ezen a téren vét, az elkövetett tett nyomán hibája végzetes és helyrehozhatatlan. „Rám nézve ezen eljárás kettős kötelesség: egyéni karakterem s tanári állásom kötelessége. Az erkölcstani elmélet nem hasonlít más elméletekhez. Más téren tévedhetek minden veszély nélkül, mert a tévedés megjavítása nehézség nélkül történhe-

tik. [...] Ha ezeknek összefüggését néhol helytelenül fűztem össze gondolataimban, akkor csak képeimre terjed ki a tévedés – felbontom a helytelenül összefűzött szálakat, s megfoltozom objektív ismereteimet. Az erkölcs filozófiája azonban a centrumnak a filozófiája, melyből minden cselekedetünk származik; jaj nekem, ha e cselekedetek forrása felől helytelenül elmélkedem, mert cselekedeteimet ezen helytelen elmélet fogja vezetni, egész életem boldogsága és értéke forog tehát a kockán. Én azért évtizedek óta kutatom e kérdéseket, s nem állapodtam meg könnyelműen valamely hitcikknél, nehogy életem ferde irányban haladjon. Mert az ember egyszer él; helyrehozhatatlan annál fogva minden mulasztás, amelyet életünkben erkölcsi téren elkövetünk. S kettős kötelesség nehezedik reám, amikor mint professor, azaz az igazság felkent hirdetője, életem vezérlő gondolatait előadom. Jaj nekem, ha hallgatóim valamelyikénél téves életfelfogásra okot adok vagy megbotránkoztatok, ahogy az írás mondja.” (Ld. http://www.federatio.org/mi_bibl/BohmKaroly_EV_V.pdf, 31. old.; 2015. máj. 6.)

2. Aktualitás

Hangsúlyozottan szeretném kiemelni Bonhoeffer *Etikájának* aktualitását. És itt az aktualitást kettős jelentésben is használom.

a) A prófétai lelkű és hangvételi lutheránus teológus olyan érvényes igazságokat mondott ki a 20. század második nagy és irtózatosságnak zarnoki rendszerének tobzódása közepette, amelyekkel ma, a 21. századi – és újból

(vagy még mindig?) öldöklő, háborúkat szító – ember gonoszságának színváltozásai láttán mi is szembetaláljuk magunkat. Nemcsak hátborzongatóan őszinte, de precíz és találó az a diagnózis, amelyet a fiatal teológus például az elméleti etikus csődjéről mond ki. A gonosz valóságával szemben kudarcra van ítélve minden olyan elméleti vállalkozás, amely pusztán az értelemre, az etikai fanatizmusra, a menekülő lelkiismeretre, a minden áron való kötelességteljesítésre, a csapdát is rejtő személyes szabadságra vagy magánéleti erények tisztaságára épít. Ez a kudarc a Don Quijote küzdelméhez hasonló, aki letűnt korok eszméivel és rozsdás felszerelésével szegül „a mai viszonyok túlerejével szembe” (53–55. old.).

Az etika alapvetésének második fejezete *Az etika mint Krisztus kiábrázolódása* címet viseli. Bonhoeffer aktualitása itt jelentkezik legerőteljesebben. (Előbb azonban hadd tegyek rövid megjegyzést a címre. Németül ez így hangzik: *Ethik als Gestaltung*. A német szó azt jelenti: alakot öltetni, formát nyerni, arculatot kapni. Van-e az etikának valamilyen alaktana, morfológiája? Igen, ha a cselekvés azt a *morphé* ölti magára, amelyet Krisztus kölcsönzött az emberi valóságnak. Ezért Visky Béla ihletett módon, telitalálattal fordítja ezt a címet ekképpen: *Az etika mint Krisztus kiábrázolódása*. Egyébként hasonló telitalálat lett volna, ha a személytelen *Követés* helyett Böröcz Enikő így fordította volna Bonhoeffer másik nagy művét: *Krisztus követése*.)

Don Quijote rozsdás fegyverei helyett új, mai fegyverek kellenek, de ma is csak az állhat meg, aki képes ötvözni az egyszerűséget (egy-ügyűséget) és az

okosságot. Egyszerű ember az, aki tudja, mi illik, és ragaszkodik Isten törvényéhez; a bölcs, az okos pedig Istenben látja a valóságot. De hol van ilyen ember, aki egyszerre figyel Istenre is, a valóságra is? „Van egy hely – mondja Bonhoeffer –, ahol Isten és a világ valósága megbékélt egymással [...]. Ez a hely nem valahol a valóság határán túl, az eszmék világában van, hanem Isten csodájaként a történelem közepette: Jézus Krisztusban, aki megbékéltette a világot. [...] Akiben Isten szeretete nem vonul ki a valóságból, világidegen nemes lelkekbe, hanem a legkeményebben megszenvedti a világ valóságát. A Krisztus testén *őryöngi* ki magát a világ, de a meggyötört Krisztus megbocsát a világnak. Így történik a megbékélés. Ecce homo!” (56–57. old). (Visky Béla itt egy kicsit alulmúlta tizenkét évvel ezelőtti önmagát – ld. *Bizalom a határon; Előszó* –, mert akkor így fordította: „Krisztus testén *tombolja* ki magát a világ.”)

Íme, az ember – vagy, ahogy Visky Béla fordítja: „Micsoda ember!” És benne minden mai világszereplő rendre megítéltetik.

Megítéltetik az embergyűlölő zsarnok és terrorista, akinek senki és semmi nem szent. Szentelen (azaz: szent-telen) és pimasz, aki lenézi, megveti embertársait. Megítéltetik a sikerorientált ember, de az is, aki belegyávult saját kudarcaiba, vagy irigylis mások sikereit. És megítéltetik a halált bálványozó, önmagát és másokat pusztító, fogyasztó és mindent felélő mai ember. Az által ítéltetett meg, aki túljutott a halálon, aki nekünk is új életet, új világot ígér – de ezt csak „at-

tól a hatalomtól kapjuk, amely legyőzte a halált” (63. old.).

Ecce homo! Mivel *ennek* az embernek a személyéből, „alakjából formálódik ki az Istennel megbékélt világ valamennyi alakzata” (64. old.), előttünk is egyetlen út áll: Krisztussal azonossá formálódni, Krisztus-arcúvá lenni. Az a hely pedig, ahol Jézus Krisztus kiábrázolódását, alakot öltését hirdetik is, és az meg is valósul: az egyház.

b) Bonhoeffer olyan értelemben is aktuális, ahogy ezt a szót Imre Lajos értelmezi. Aktualitáson „olyan lelki helyzetet kell értenünk, amelyben egy *actio* folyik, egy *actus* történik. Ez az *actio* nem az ember tette, hanem olyan helyzet, amelyben Isten akar cselekedni, a maga Igéjében, és pedig úgy, hogy az Ige hallgatója előtt igényét feltárja, váltságígéretét megjeleníti, és benne megtérést, új életet támaszt.” (Ld. *Ekkléziasztika*. Coetus Theologorum kiadása, Budapest 1941, 20–21.).

Bonhoeffernél ez az Ige-szerűség abban jelentkezik, hogy *Etikája* minden ízében Jézus Krisztuson tájékozódik. „A keresztyén etika forrása nem a saját én és nem a világ valósága, még csak nem is a normák és értékek valósága, hanem Isten valósága a Jézus Krisztusban adott kinyilatkoztatásában.” (34. old.)

A Jézus Krisztuson tájékozódó etikai szemlélet viszont nem jelenti a világ valóságának tagadását vagy akár második helyre szorítását. Bonhoeffer határozottan elutasít minden etikai dualizmust. Félreértések elkerülése végett ő nem a barthi etika kiinduló gondolatát idézi: *senki sem jó, csak egy az Isten* (Mk 10,18), hanem inkább a Mt 7,17-et: *a jó fa jó gyümölcsöt terem. A*

krisztusi hasonlat nem vagy a fa, vagy a gyümölcs, azaz vagy a személy, vagy az ő tette külön jószágáról beszél, hanem arról, „hogymindkettő csak együtt lehet jó vagy rossz, azaz mindkettő csak a másikkal alkotott egység alapján érthető meg” (35. old.). A testté lételben eggyé lett Isten valósága és a világ valósága, ezért őket nem lehet egymástól elszakítani. „Nem létezik két felségterület, hanem csakis a Krisztus-megvalósulás egyetlen területe” (40. old.). Ugyanígy nem szakítható el az ember és az ő cselekedete, vagy nem állítható egymással szembe az erkölcsös ember és az erkölcstelen társadalom (Reinhold Niebuhr), stb.

Ugyanez a magyarázata annak is, hogy Bonhoeffer nem beszél úgy a családról, a munkáról, a felsőbbbségről és az egyházzal mint létredekről (még kevésbé úgy, mint teremtési rendekről!), hogy ne szakítsa el az embert és az őt körülvevő valóságot, hanem négy mandátumról: olyan isteni rendelésről, amellyel beállít minket „Jézus Krisztus testének a valóságába, amelyben Isten és ember eggyé lett” (49–50. old.).

3. Töredékek

A továbbiakban az *Etika* gyakorlati fejezeteiből emelek ki példákat, amilyen „fragmentumokat” az egymáshoz többnyire lazán illeszkedő Bonhoeffer-tanulmányokból.

Aki európai (nyugati) művelődési és a keresztyén örökségünk történetét – dicsőségét és bukását – tömör esszében szeretné kézbe venni, olvassa el az *Örökség és romlás* című tizenöt lapnyi fejezetet. Száz évvel ezelőtt, az első világháború után írástudóink még alkonnyatról, krízisről értekeztek. Dietrich

Bonhoeffer a második világháború idején már a végső pusztulásról beszél, és ezzel, tudjuk, nem túlzott. De ő még reménykedhetett abban, hogy ha kicsire zsugorodottan, de az egyház szembe tud nézni az ellenségessé vált világgal is. Mi pedig ma már az európai keresztyénség intézményeinek sorozatos bukását szemléljük. „Szélfúttá levél a világ. De hol az ág? De KI az ág?” – kérdezhetjük szorongva a költő Zelt Zoltánnal.

S ha mégis lenne mentsége az egyháznak, az csak őszinte, mély közösségi gyónással fog kezdődni. Olyannal, amelyet a *Bűn, megigazulás, megújulás* című fejezetben, a 90–92. oldalakon olvasunk. Időhiány miatt ezt nem olvashatom fel, de jegyezzük meg ezt a lapszámot. Amikor a német protestáns egyház 1945-ben újrakezdést hirdetett, egy – éppen Bonhoeffer közgyónásához hasonló, de sokkal erőtelenebb – nyilvános bűnvallással tette ezt, az úgynevezett stuttgarti nyilatkozatban. Mi, magyar reformátusok 1990-ben még ennyire sem voltunk képesek...

„Az utolsó és az utolsó előtti valóság” megkülönböztetése Bonhoeffer *Etikájának* sajátos, hetven éve sokszorosan idézett gondolata. A kifejezés az újszövetségi teológia „végső dolgokról” (*ta eszkehata*) szóló tanításához kötődik, ám Bonhoeffernél nem egyszerűen az eszkatologikus valóságra néz, hanem az alapokra. Végső vagy utolsó valóság mindaz, amellyel Isten életünknek állhatatosságot, kapaszkodót nyújt. Bonhoeffer szerint ilyen a megigazításról szóló beszéd mint végső szó. Ez az alap, amelyre következhet a felépítmény. Az *Etika* minden olyan témája, amely a felépítményhez tartozik.

zik, „az utolsó előtti dolgok” kategóriájába sorolandó. Visky Béla fordítása a könyv alcímeként átveszi Bohoeffler egyik korábbi gondolatát, hogy az *Etika* címe ez legyen: *Útkészítés és bevonulás*. Ez a két kifejezés „az utolsó előtti” és „az utolsó” fogalmak helyett is állhat.

A *természeti élet* vagy teremtési rendek kategóriájában rendre a jóság, a természet, a jog, a testiség (nemiség), az öngyilkosság, a nemzés és születés, a testi és lelki élet szabadsága és jogai tárgyait veszi sorra.

A következő pontnál (*Isten szeretete és a világ romlása*) érdemes figyelni arra, hogy Bonhoeffer egy ritkán tárgyalt etikai kérdésre is reflektál, a szemérem kérdésére: „A bűnesetben kettészakadt az ember. Egy volt Istennel, egy volt embertársaival, egy volt a környezetével, egy volt önmagával. Most mindegyikkel meghasonlott, mindegyik korábbi egység kettészakadt. Azóta az ember Istennel és másokkal szemben szemérmes, önmagával szemben lelkifurdalása van (183–184. old.). (Kevés és jelentéktelen fordítási hibát leltem Visky Béla munkájában. De itt sajnálom, hogy a szemérem helyett szégyent ír. A Scham – szemérem, a Schande – szégyen.)

A *történelem és a jó* című fejezetben újra a jó fogalmával foglalkozik, majd a felelősség, a felelős szabadság és hivatás kérdéseit tárgyalja. Két fejezet taglalja az egyház és a világ kapcsolatát, majd még két fejtegetés szól az etikának mint vállalkozásnak az alapjáról. Nem azért írunk etikát, mert van ethosz, még csak azért sem, mert van „kereszttyénség”, hanem mert erre kötelez minket Isten parancsa. Ennek alapján ismét beszél a mandátumokról,

illetve Isten parancsának az egyházban történő érvényesüléséről.

Négy etikai tárgyú, de a könyv anyagába nem szorosan illesztett tanulmány zárja a művet függelékként: *Állam és egyház: Személyre néző vagy témákhoz igazodó legyen az etika? Mit jelent igazat mondani? A primus usus legis tana a lutheri hitvallási iratokban.*

4. Formai kivitelezés

a) A kiadó és a nyomda szakemberei tudásuk javát adták a kivitelezésben. A könyv formája, borítója, lapjainak tükre mind-mind olyan sikerült külsőségek, amelyek miatt az ember szívesen veszi kézbe. A fordítás egyik rokonszenves formai megoldása a blikkfangos újságírásból ismert „ablakok” használata. Egy-egy fejezet súlyosabb gondolatát, tanulságát – mondhatni aranymondását – tette a fordító ilyen ablakba. Csak sajnálhatjuk, hogy az aranymondások nem sűrűbben és főleg nem rendszeresen jelennek meg. Előfordul, hogy a szerző ironikus megállapítása kerül ilyen ablakba, s a gyanútlan vagy felületesebb olvasó ezt is aranymondásként értelmezi (61. old.).

b) Már használtam a *telitalálót* kifejezést, de most újra egy ilyenről kell szólnom. A könyv magyar változatát igen nagy nyereségének tartom, hogy átvették a Gerard den Hertog és Wilken Veen fordításában és szerkesztésében megjelent holland változat néhány elemét. A bevezetőt, amelynek első fele az Eberhard Bethge 1948-as bevezetésére épült, a fejezetek előtti összefoglalást, valamint a lapalji jegyzeteket is. A holland atyánkfiái világos, értő magyarázatai segítik a könyv

olvasását, és még közelebb visznek Bonhoeffer gondolatvilágához.

c) A formai megjegyzések végén költői kérdésem is van: Miért a „vészna” *keresztény* és miért nem a „vastagnyakú” *keresztény* szó szerepel a könyvben?

Visky S. Bélát mindenki szerény és alázatos embernek ismeri. Annak idején Imre Lajos bácsihoz kötve hallottam egy szállóigévcé vált mondást. An-

nak mintájára, hogy „Mire olyan büszke?”, Imre Lajos a kérdést a szerénykedő és alázatoskodó lelkészre így alkalmazta: „Hát ez mire olyan szerény?” Visky Bélának van mire szerénynek lennie.

Juhász Tamás

(Elhangzott 2015. május 12-én a Kolozsvári Protestáns Teológia dísztermében megtartott könyvbemutatón.)

Recenzió – kicsit másként

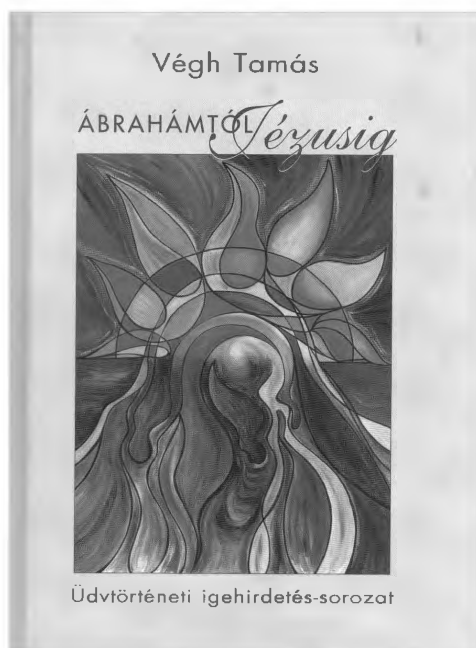
Végh Tamás:

Abrahámtól Jézusig. Üdvtörténeti igehirdetés-sorozat.

Saját kiadás, Budapest 2014. 375 old.

Bevezetőül elárulom, hogy nem vagyok híve a prédikációs köteteknek. Általában unalmasnak találom azokat. Leginkább azért, mert az írók és szerkesztők többnyire elfelejtik azt az alapvető szabályt, hogy más az előbeszéd, és más az írásmű stílusa. A szemünk sűríti a szöveget, s ami hallgatva érdekesítő, az olvasva bosszantóan agyonmagyarázás, közhelyektől, szóisméltésektől hemzscgő lehet – vagyis a gondolati elkalandozásra rengeteg alkalmat kínál az olvasónak.

Ezúttal mégis kivételt teszek, s mint amikor valaki rablóból pandúr lesz, én is átállok a másik oldalra, a prédikációs kötetet ajánlok táborába. Végh Tamás a Budapest-Fasori Református Egyházközség lelkészének *Abrahámtól Jézusig* című kötetét tárgyalva olyannyira átpártolok, hogy másoknak is ajánlom ezt a műfajt. Sőt még azt is megpendítem, hogy szerintem minden, az ötödik X-et betöltött

lelkésznek szert kellene tennie saját üdvtörténeti szövegekönvre. Igaz, nem mindenkinek adatnak olyan gondnokok és presbiterek, mint Végh Tamásnak. Őt ugyanis gyülekezetének gond-